

Artikel fra
Årsskriftet Critique
første årgang, 2008

Udgivet af Konservative Studenter i Aarhus,
Christian Houlberg Skov, stud. mag.
Rasmus Ladekjær Pedersen, stud. scient.

Martin Luther og den verdslige øvrighed

Af stud. mag. Christian H. Skov

Om forfatteren

Christian H. Skov (f. 1985) studerer historie og religion ved Aarhus Universitet, forretningsudvalgsmedlem i Konservativ Ungdom og næstformand i Konservative Studenter. Endvidere er hr. Skov redaktør på nærværende tidskrift.

Teologen og reformatoren Martin Luthers tanke er på en lang række områder helt fundamentale for vores samfund. I snart 500 år har lutheranismen været en væsentlig faktor i dansk åndsliv, en ide, der har affødt andre ideer og har styret den historiske udvikling. Luthers tanker har i høj grad politisk relevans, idet de dels danner rammen for hele vores måde at tænke politisk, og dels er blevet farligt aktuelle i takt med at samfundets lutherske grundlag udfordres af kræfter, der på mærkværdig vis ligner dem, Luther i sin tid gjorde op med. Luther er også relevant i en konservativ kontekst. Dansk konservatisme må nødvendigvis forholde sig til luthersk tænkning som et af samfundets konstituerende elementer. Forbindelsen stopper dog ikke der. Denne artikel skal således også vise, at der i høj grad kan tappes konservatisme af den lutherske humle.

Luther som politisk tænkner

Luther var først og fremmest teolog. Hos Luther finder vi ingen ideologi, ingen vision for, hvor samfundet skal udvikle sig hen, eller hvad det gode samfund er. Hovedsagen for Luther er opgøret med den katolske kirkes verdslige magt, og den katolske kristendom, der hævdede den apostolske tradition som autoritetskilde på linie med biblen samt kirkens religiøse. Men netop fordi kirken nu optrådte verdsligt, måtte Luther også beskæftige sig med grænsedragningen mellem forskellige former for autoritet. Luthers politiske skrifter handler derfor om, hvor langt diverse institutioners magt rækker, og hvor langt man som individ, borger og kristen er forpligtet til at underlægge sig en given autoritet. Det er netop disse spørgsmål, der er hans udgangspunkt i hans centrale politiske værk *Om verdslig øvrighed*.

Hvis det er karakteristisk for Luther, at han snarere beskæftiger sig med magtens grænser end dens indhold, er det ligeså karakteristisk, at han ikke forsøger at skabe en sammenhængende politisk filosofi. Hans tanker formuleres løbende og under stadige indtryk fra omverdenen og konflikterne i reformationstidens Europa. Som mange af hans teologiske skrifter bærer hans politiske skribentvirksomhed præg af at være skrevet ind i bestemte situationer og er altid præget af stærke polemiske formuleringer.

En følge heraf er, at man dårligt på århundreders afstand kan konstruere et luthersk politisk system. Noget mere anti-luthersk kunne man dårlig forestille sig. Snarere finder vi hos Luther, som senere hos konservatismens fader Edmund Burke, en kritik af systematikken, til fordel for en lære om den konkrete situation som den egentlige virkelighed. Hos Luther er det konkrete og afgørende mødet med næsten.

Vi må altså begrænse os til at udlede de grundlæggende elementer, der fremstår som hans politiske tæknings fundament sådan som de fremstår i hans konfrontation med omverden. Derfor er formålet ikke alene at referere, hvad Luther konkret mente, men også at drage en mere generel politisk lære af Luthers politiske tanker.

Det er kommet på mode at hævde, at Luther kræver adskillelse af religion og politik. Det er dog en sandhed med modifikationer. Det er karakteristisk, at Luther selv skriver om politiske emner ud fra en religiøs grundholdning og med stadige henvisninger til biblen. Politikens grundlag er i sidste ende metafysikken. Der gøres således intet forsøg fra luthersk hold i at skille den politiske tanke fra kristendommen. Dette faktum gør, at Luther behandler det politiske ud fra

to grundlæggende forskellige vinkler. Dels afdækker han en fundamental nødvendighedens lov, som danner rammerne for den politiske ageren, og dels opsætter han en række etiske fordringer for den kristne. Skønt denne kristne etik må træde i baggrunden, når vi skal udlede det fundamentale grundlag for luthersk politisk tænkning, kan det normative ikke undlades. For der er en forbindelse mellem den etiske fordring og nødvendighedens lov. De etiske fordringer underbygger, snarere end de står i modsætning til, det deskriptive element hos Luther. Grundlæggende vil man derfor finde, at Luther omtolker den kristnes etiske fordringer, således at den kristne sættes til at leve som borger. Læser man Luther med blik for hans politiske filosofi, vil man finde følgende fokuspunkter. For det første opgøret med den katolske kirke og hans tanker om to-regimentelæren, man vil støde på et særligt menneskesyn, et forsøg på at afdække behovet for og opgaven for den verdslige øvrighed, kristendommens rolle som grundlæggende retsnorm under det verdslige regimente, et opgør med radikalisme, samt et forsøg på at begrænse den verdslige øvrigheds beføjelser til det verdslige på samme måde som det åndelige regimente tidligere er blevet begrænset til det åndelige.

Adskillelse mellem åndelig og verdslig myndighed

I middelalderen blev kristenheden anset som et legeme, *Corpus Christianum*. Til at styre dette legeme var der givet to øvrigheder, symboliseret ved de to sværd. Fyrsterne førte det verdslige sværd, mens kirken førte det åndelige. Denne dualisme blev etableret allerede i oldkirken og var altså fuldstændig grundlæggende for kristendommen i modsætning til f.eks. Islam. Naturligvis måtte tilstedeværelsen af to adskilte myndigheder føre til konflikt. Kirkens historie frem til reformationen er i høj grad historien om denne konflikt. I høj- og senmiddelalderen var kirken af den opfattelse, at der nok var to øvrigheder, men at den verdslige øvrighed ikke var meget andet end den åndelige øvrigheds redskab. Et syn, der bl.a. kom til udtryk i skriftet *Unam Sanctam* fra 1302:

Begge har kirken altså rådighed over – både det åndelige og det verdslige sværd, men det verdslige skal føres for kirken, mens det åndelige skal føres af kirken; det åndelige skal føres af den gejstlige, det verdslige ved kongers og krigers hånd, på kun den gejstliges vink, og så længe han tillader det.

Kristendommens grundlæggende adskillelse mellem de to sværd var i realiteten ved at blive undergravet. Problemet bestod i den åndelige øvrigheds ekspansive karakter. Derfor var Luthers første opgave at inddæmme den åndelige øvrigheds kompetenceområde. Eller rettere i det hele taget at slå fast, at de to sværd ikke var eet, idet de havde deres helt særskilte opgaver. Denne skarpe adskillelse underbyggedes af Luthers dialektiske menneskesyn. Som Paulus skelner han mellem det indre og det ydre. Det indre dvs. sjælen er det, der vedkommer kristendommen, og det er i forhold til det indre menneske, at den åndelige øvrighed har en opgave. Denne dobbelthed beskriver Luther således:

Et kristenmenneske er en fri herre over alle ting og ingen undergivet. Et kristenmenneske er i alle ting en træl, skyldig at gøre tjeneste, og alle undergivet.¹

Luther siger her, at den kristne frihed, som gives ved evangeliet, er en indre frihed. Den er altså ikke politisk. I den ydre verden gælder derimod, at den kristne er skyldig at tjene næsten, hvorfor han da kan siges at være en træl. At kristendommen for Luther drejer sig om det indre, skyldes, at Luther afviser gerningsretfærdigheden og ideen om, at man via ydre gerninger kan nå til frelse. Du bliver ikke sand kristen ved at opføre dig kristeligt, men kan til gengæld opføre

¹ Luthers skrifter i udvalg I. De reformatoriske hovedskrifter, Århus 1980 (2. udgave) s. 294

dig som en sand kristen i det ydre ved i det indre oprigtigt at have annammet kristendommen. Udgangspunktet for Luther er at det kristne evangelium ikke er et politisk skrift. Det politiske er derimod det verdslige. Men da modsætningen åndelig/verdslig beror på kristendommen, skal også verdsligheden forstås indenfor en kristen forståelsesramme.

Den verdslige øvrigheds nødvendighed og opgaver

Luther begrundede den verdslige øvrighed på flere måder. For det første er det verdslige sværd ifølge Luther forordnet af Gud. Som sådan kan der ikke på et kristent grundlag stilles spørgsmål ved dets berettigelse. Denne forklaring trækkes ofte af stalden, når man ønsker at kritisere Luther for at have et autoritært sindelag. Det er dog vigtigt at understrege, at dette syn følger af den middelalderlige forestilling om *Corpus Christianum*, og er et eksempel på, at Luther på flere punkter står i et kontinuert forhold til sin samtid. Luther lader dog aldrig denne forklaring stå alene, og afviser ikke spørgsmålet om statsmagts legitimitet ved at henvise til Gud. I virkeligheden består Luthers originale bidrag i at underspille det teocentriske i forhold til en antropologisk begrundelse for magts nødvendighed.

Menneskene er delt i to riger. Gudsriget og verdensriget. Gudsriget er de sande kristne, der i det ydre afspejler deres indre overbevisning, og derfor ikke handler uret. Her er der ikke brug for lov og verdslig øvrighed. Resten af menneskeheden tilhører verdensriget. Det gælder også de fleste døbte kristne. Det er verdensrigets realiteter, der betinger den verdslige øvrighed. Bortset fra de få kristne er mennesket ondt, og handler derefter. Denne ondskab skal først og fremmest forstås som en almenmenneskelige fejlbarlighed. Her er ikke tale om ondskab i absolut forstand (da kunne det hele være ligegyldigt), men snarere en karakteristisk af mennesket som ikke-godt, selvisk og rethaverisk og destruktivt. Luther bruger de vilde dyr som et billede på menneskeheden.

Det er ligesom når man fæstner et vildt, ondt dyr med kæder og reb, så det ikke kan bide eller kradse efter sin art, om end det gerne ville (...). Hvis det ikke var sådan (...) så ville den ene æde den anden, så ingen kunne opdrage kone og barn, ernære sig og tjene Gud, hvorved verden ville blive øde.²

Menneskets natur fører altså til, at udgangspunktet for den menneskelige eksistens uden den verdslige øvrighed ville være kaos; eksemplificeret ved overgreb, manglende mulighed for at opretholde sin tilværelse, familiens sociale sammenbrud og i sidste ende verdens ødelæggelse. Et lignende synspunkt genfinder vi hos den britiske filosof Hobbes (1588 – 1679), der taler om menneskets naturtilstand som alles kamp mod alle. Hobbes bruger denne erkendelse til at argumentere for absolutismen, mens Luther i første omgang begrænser sig til på misantropiens grund at opstille autoriteten som en nødvendig ramme for den menneskelige tilværelse.

Det er i relation til denne antropologiske ansats, at den verdslige øvrighed skal forstås som "Guds vilje og orden i verden". Henvisningen til Gud står derfor ikke alene, men understreger blot konklusionen på Luthers antropologiske overvejelser. Dette bliver yderligere gjort klar, når Luther om de kristne skriver:

Og hvis hele verden bestod af rette kristne, det vil sige rette troende, så ville ingen fyrste, konge, herre, intet sværd og ingen ret være nødvendig eller til nytte.³

Det interessante er, at magten her kun giver mening fordi den er nødvendig og til nytte. Vi kan derfor skærpe det allerede anførte ved at slå fast, at den verdslige øvrighed retfærdiggøres pga. dens instrumentale formålstjenestelighed i verdensriget.

²Martin Luther Om verdslig øvrighed- på dansk ved Svend Andersen, Århus 2006 s. 93

³ibid. s. 89

Kun de kristne kan sætte sig udover dette. Alligevel er muligheden for at skabe et bedre samfund ved at skabe et bedre menneske ikke til stede. Så dybt stikker den antropologiske realisme, at det også er et grundvilkår, at de kristne er få og bor fjernt fra hinanden. Luther anvender den bibelske historie til at fastslå verdensrigets realiteter som evige og derfor uomgængelige.

*Den samme sværdets ret har eksisteret siden verdens begyndelse. For da Kain slog sin broder Abel ihjel, frygtede han så meget for, at man også ville dræbe ham, at Gud fremsatte et særlig forbud herimod (...)*⁴

Hvis staten og øvrigheden er betinget af nytte og nødvendighed må vi i det følgende undersøge, hvilke nødvendige eller gavnlige opgaver, øvrigheden har, og dernæst hvordan individet bør forholde sig til øvrigheden. Som tidligere anført er Luther mere interesseret i magtens ydre former end i dens indhold. Alligevel kan vi på et grundlæggende plan udfra *Om verdslig Øvrighed* slå fast, hvori statsmagtens opgaver består. Vi kan overordnet skelne mellem det, som staten nødvendigvis må gøre, for overhovedet at leve op til den nødvendigheds krav, som betinger øvrigheden, og så det ideal, som Luther opstiller i tredje del af *Om verdslig øvrighed*, som har karakter af et egentlig fyrstespejl. Øvrighedens nødvendige opgave er at sikre retsordenen. Loven er givet for de uretfærdige. Statens opgave er således indadtil at hævde et magtmonopol og en retsorden, som kan forhindre kaos. Også udadtil har staten en rolle, nemlig at forsvare landet og indbyggerne mod fjenden. Luther afviser således de kristne, der rent ud fordømmer krigen, idet han som Augustin skelner mellem retfærdig og uretfærdig krig. Om den retfærdige krig skriver han:

*Og her skal du ikke tænke på dit eget og på, hvordan du forbliver herre, men på dine undersætter, som du skylder fred og hjælp (...)*⁵

Forvaltningen af magtmonopolet indadtil og udadtil forpligter fyrsten på at anvende selv samme magt for at sikre fred og orden for undersætterne eller borgernes skyld. Vi har tidligere anført, at Luther beskriver kaostilstanden som en tilstand, hvor “den ene [ville] æde den anden, så ingen kunne opdrage kone og barn, ernære sig og tjene Gud, hvorved verden ville blive øde”⁶. Heraf kan vi læse, at de her nævnte ting er, det som skal sikres med fred og orden. Dvs. Statens nødvendige opgave bliver at sikre borgeren frihed mod overgreb fra sine medborgere eller fremmede borgere, sikre den sociale ordens fundament dvs. familien, og sikre friheden til at tjene Gud og udøve sin gerning. Jeg benytter her bevidst formuleringen frihed til, i stedet for muligheden for. For Luther taler ikke om, at øvrigheden skal tilvejebringe alle lige muligheder, men om at begrænse menneskers vilkårlige uretfærdighed overfor hinanden. Dermed har det, der skal sikres karakter af de klassiske negative frihedsrettigheder dvs. frihed fra tvang. Men hvor f.eks. liberalismen, der siden hen er blevet den helt store fortalere for dette frihedsbegreb, identificerer staten som den egentlige kilde til tvang og overgreb, ser Luther, at det er menneskets natur, som er kilden til overgrebene.

Lov, ret og samfund

Statens nødvendighed understreges i de kristnes etiske forpligtelse til at underkaste sig øvrigheden. De kristne har som anført ikke brug for en øvrighed og indbyrdes blandt de kristne, kan der ikke eksistere øvrighed. Derfor kunne det tænkes, at kristne derfor ikke skal underlægge sig den verdslige myndighed, men i stedet lade fyrsten og de ikke-troende passe sig selv. Man kan tvivle på om der overhovedet findes sådanne kristne, som Luther beskriver dem. Men problemet med

⁴ibid. 84

⁵ibid. s. 177

⁶ibid. 93

de kristne er af principiel karakter. For der vil altid være folk, der mener, at de er stærke eller moralske nok til ikke at leve under menneskets lov. Alligevel må man underordne sig øvrigheden og tjene den som dommer, soldat og sågar bøddel:

*(...) fordi du ikke har brug for det eller skal have det, skal du tjene dem, der ikke er kommet så højt som du og endnu har brug for det. Selv om du ikke har brug for, at man straffer din fjende, har din syge næste brug for det (...)*⁷

Hermed siger Luther to ting: Man er etisk forpligtet til at tjene hinanden, og staten er et værktøj til dette brug. Dermed understreges næstekærligheden, ikke overraskende, som kristendommens grundlæggende imperativ. Det ligger i Luthers antropologi, at han erkender at næstekærligheden ikke udøves som den skal. Den sande næstekærlighed udspringer således ikke af mennesket, men af Gud, og det kan diskuteres hvorvidt fordringen i absolut forstand i det hele taget er realistisk. Hovedsagen for hans politiske tankegang er dog, at næstekærligheden på trods opstilles som en etisk fordring med *politisk* relevans.

*Som en mand kan tjene Gud i ægtstanden, i agerbrug eller håndværk, til gavn for den anden (...) sådan kan han også tjene Gud med magten og skal tjene deri, hvor næstens nødvendighed kræver det.*⁸

Man skal, selvom man ikke behøver, tjene sin næste, og da staten er et værktøj hertil, skal man også tage det på sig at være borger, og ikke udfra selvtilstrækkelighed eller frelstthed vende staten og dermed fællesskabet med den syndige næste ryggen. Den etiske forpligtelse i forhold til næsten bestemmer forholdet til staten. Det indebærer, at staten er forpligtet overfor borgerne. Derfor er der hos Luther en glidende overgang fra civilsamfund til stat, således at staten, hvis den rettelig gør, hvad den er sat i verden for, ikke står i modsætning til civilsamfundet, men er at redskab for det.

Også i sit syn på kristendommens rolle, lægger Luther op til en sammenhæng mellem samfund og øvrighed. Hos Luther består kristendommen af to elementer: Loven og evangeliet. Evangeliet er helt og holdent det åndelige regimentes opgave. Loven derimod er på én gang en sag for det åndelige og verdslige regimente. Man skal nemlig skelne mellem lovens to brug. Hvor Loven på den ene side er ren åndelig, idet den skal bibringe den kristne syndsbevidsthed, har Loven på den anden side den ydre opgave at tvinge mennesket fra onde gerninger.

Dermed tjener Loven samme formål som den fyrstens verdslige lov. Dette etablerer en analytisk skelnen mellem den lov, som blot er fyrstens, og den ret som moseloven er et udtryk for. Men disse kan ikke stå i en afgørende modsætning til hinanden. For Moseloven må antages at tjene sit formål, og i det omfang den verdslige lov søger at gå andre veje, vil den verdslige lov ophøre med at tjene sit formål.

Meningen er ikke, at verdslig lov skal baseres på Moselovens konkrete bud, eller at Moseloven skal gøres til eneste retsgrundlag. Moseloven sætter en bestemt moral, en norm, som danner grundlag for forestillingen om lov og ret i riget. Den verdslige stat står ikke over sit værdigrundlag, og skal ikke forholde sig værdineutralt, men må hele tiden relatere til den norm, som går forud for retsordenen. Hos Luther er denne norm udgået fra åbenbaringen, fra Gud, og denne norm er altså en gang givet og kendt for mennesket. I modsætning til den senere konservatisme mener Luther ikke at sæd, skik og tradition kan danne grundlag for etikken og dermed retten:

*Bryd dig ikke om mennesker og almindelig skik, for der er få kristne på jorden, tvivl ikke om det. Desuden er Guds ord noget andet end almindelig skik.*⁹

⁷ibid. s. 105

⁸ibid. s. 117

⁹ibid. s. 121

For Luther er den menneskelig ageren netop menneskelig og derfor ikke værd at bygge på, kun de kristne kan der bygges på, og det er ikke i deres egenskab af at være mennesker, men i deres egenskab af at leve efter den næstekærlighed, som udspringer af Gud.

Næstekærligheden i sig selv understreger skellet mellem lov og retfærdighed i Luthersk tænkning. Dette kommer til udtryk i Luthers modvilje mod skreven ret og juristeri. For fyrsten må nemlig kunne dispensere fra den skrevne ret og følge *kærlighedens ret* eller den *naturlige ret* dvs. kunne handle næstekærligt og efter den såkaldte *gyldne regel*, der foreskriver, at man skal handle mod andre, som man vil der skal handles mod en selv. Denne ret til at dispensere tilfalder naturligvis kun fyrsten, idet retsordenen ellers ville være en illusion. Vi kan læse to ting ud af Luther her. Dels at loven som sagt ikke er et udtryk for retfærdighed i sig selv, dels at det er fornuftigt og kristeligt at i hvert fald den, der udøver magt bestræber sig på at gøre det kristeligt. Når Luther ikke har meget tiltro til, at det er mulig at lade den skrevne lov virke næstkærligt i sig selv, skyldes det at den grundlæggende har en anden funktion, der kræver hårdhed og strengthed.

Hvor Luther på den ene side tager afstand fra ideen om, at folkets sæder, skikke og traditioner dvs. kultur skal forsyne retsordenen med den grundlæggende retsnorm, tager han også afstand fra ideen om statens potentielle almægtighed ved lighedstegnet mellem lov og retfærdighed. Retfærdighed udspringer af Gud i kraft af den gyldne regel og Lovens tvang.

Den lutherske antiradikalisme

Statens opgave er betinget af nødvendighed, derfor er også politikens rolle i luthersk forstand negativ. Dens opgave ligger i at afværge det onde, og ikke i at skabe det gode. Netop her konfronterer Luthers ord de moderne ideologier. Luther forholdt sig også i sin samtid eksplicit til utopisme og politisk messianisme. Der var nemlig på hans tid kristne, der ønskede at ophæve loven og lade evangeliet styre riget:

Kæreste, gæt hvad vedkommende ville afstedkomme? Han ville løse rebene og kæderne på de vilde, onde dyr, så de kunne sønderrive og sønderbide alle - samtidig med at han ville foregive, at det var fine, tamme og kælne dyr.¹⁰

Luther kritiserer to aspekter af utopismen. Dels den blinde og fejlagtige tro på emancipationens lykkesagligheder, dels dens blinde tro på at mennesket i sig selv er godt. Den frihed, utopisterne vil er en frihed, hvor de vilde og de tamme dyr skal gå i samme fold. Men ligheden er en illusionen. Der er både løver og lam, og det er kun i paradiset at de nøjes med at slikke på hinanden. Friheden ville snart blive løvens frihed til at æde lammet.

Selvom Luther ikke gerne taler om frihed i verdensriget, er det reelt set lammets frihed til at følge sit kald, passe sin familie og dyrke Gud han forsvarer.

En variant af oplysningstanken går på, at det nye menneske må gå forud for det nye samfund. Luther åbner med beskrivelsen af de sande kristne tilsyneladende en dør på klem for denne mulighed. En dør som adskillige senere lutheranere med vold og magt har forsøgt at åbne yderligere. For blandt de kristne er der jo ikke brug for en øvrighed. Men ikke så snart har Luther åbnet dette vindue til utopiens virkeliggørelse på klem, før han resolut smækker det i. Ligeså sikkert det er, at mennesket er syndigt, ligeså sikkert er det, at de kristne er få. Den verdslige orden kan ikke forlade sig på, at folk er gode kristne. Tværtimod må de gode kristne, som vi har set, besinde sig på at arbejde for og med øvrigheden for deres syndige medmenneskers skyld. Derfor; selv i det omfang et menneske er godt, må det handle i erkendelsen af verdensrigets realiteter. Evangeliets frelse er ikke en politisk emancipation, og den politiske utopisme ikke et nyt evangelium.

¹⁰ibid. s. 95

Grænsen for verdslig myndighed

Luther er i moderne tid ofte blevet anklaget for at være autoritær. Det er blevet anført, at den lutherske politiske tænkning var skyld i det 20. århundredes totalitære ideologi per excellence; nazismen. Men Luthers tanker om statens instrumentale nødvendighed og grænserne for dens myndighed er snarere end kritik af totalitarisme end en støtte for den.

Staten eller den verdslige øvrigheds myndighedsområde er det ydre. Det er tidligere anført, at Luther ser denne ydre myndigheds opgave som at afværge kaos snarere end at tilvejebringe muligheder. Allerede her ser vi en afgrænsning af det, Luther opfatter som statens opgaver i det ydre. Endnu skarpere trækkes dog grænsen i forhold til øvrighedens myndighed overfor det indre menneske, dvs. i forhold til troen, samvittigheden osv. Her har den verdslige øvrighed intet at gøre. Det betyder, at Luther f.eks. afviser, at staten skal gennemtvinge kristendommens indførelse. Dette ville nemlig kun føre til hykleri – en tom tro, der nok i det ydre synes at være kristendom, men i det indre intet har med kristendom at gøre. Ja heller ikke i forbindelse med kætteri har øvrigheden nogen opgave. Nok er intet mere afskyeligt for Luther end kætteri, men kampen er biskoppernes og ikke fyrsternes.

Den totalitære stat er i sine kommunistiske og fascistiske varianter netop en stat, der må kontrollere borgerne ikke blot i det ydre, men også i det indre, for det totalitære består netop deri, at statens ideologi gennemtrænger samfundet fra inderst til yderst. Hver institution, hvert medie og hver ytring er tynget af ideologien, og masserne mobiliseres for og af ideologien. Netop fordi staten er totalitær og bygger på absolut autoritet overfor både det indre og det ydre menneske undertvinges alt anden tro end statens, og kætteriet bliver ikke en personlig sag, men et anslag mod systemet. Derfor findes i totalitære samfund begrebet dissident, der ikke er en egentlig oprører, men heller ikke loyal patriot.

Det er åbenlyst, at dette ikke er luthersk, og af samme grund virker det underligt, at beskylde Luther for at have stået fader til totalitarismen. Tværtimod synes totalitarismen at have mere tilfælles med oplysningstidens emancipationsideologi, idet den ophæver skellet mellem det indre og det ydre, mellem evangelium og lov, og dermed mellem det åndelige og verdslige. Hvad enten målet er at skabe det perfekte menneske før det perfekte samfund, eller omvendt.

Det er dog ikke kun oplysningsidealene i snæver forstand, som i så fald er skydeskive for Luthers tanker. Det radikale skel mellem det indre/ydre og åndelige/verdslige indeholder måske også en generel kritik af moderniteten - herunder af nationalisme, velfærdsstat osv. idet man i disse systemer bygger på at staten gennem kontrol med institutionerne lader borgerne internalisere et givent værdisæt. Hermed bliver Luther et udgangspunkt for kritik, snarere end en støtte for status quo. Kritikken retter sig dog mod den massemobilisering som altid er politikens grundvilkår i det moderne samfund, ikke mod det, at der er overensstemmelse mellem statens og borgernes værdier.

For da Luther mener at retsordenen rent faktisk skal bygge på en fælles norm, skal man ikke forstå hans ord som en generel modstand mod, at staten gennem bestemte institutioner bevirker, at borgerne internaliserer visse værdier. En sådan internalisering er til enhver tid til stede i forhold til individets indsocialisering i en given sammenhæng. Man kan ikke komme uden om den. Ja Luther ønsker ikke at komme uden om indsocialiseringen. Et væsentlig element i Luthers pædagogik er tanken om husfaderens ansvar for at opdrage sine børn kristent. Her er der ikke tale om en overskridelse af grænsen mellem indre og ydre, men den nødvendige videreførelse af husets bærende værdier.

Af det lutherske begreb om lovens to brug fremgår det ligeledes, at det verdslige regimente har en opgave i forhold til at lade Loven stå som et moralsk fundament for retsordenen. Gør den ikke det, er resultatet social og moralsk uorden. Dermed bliver det væsentlige altså, at den verdslige øvrighed forholder sig til tro og moral som noget, der skal beskyttes i det omfang, det er et udtryk samfundets grundlæggende norm og fundamentet. Hvor øvrigheden altså har at gøre med at fremme et bestemt værdisæt, må den i en luthersk optik være konservativ, og ikke som

totalitarismen radikal, nyskabende og omvæltende – indgangsvinklen for øvrigheden må derfor være pragmatisk snarere end idealistisk, idet dens ret til at beskæftige sig med dette område beror på værdigrundlagets relevans for det ydre menneske og samfundsordenens beståen.

Anledningen til at Luther så sig nødsaget til at indskærpe overfor fyrsterne, hvor grænsen for deres magt gik, var at hans oversatte bibler konfiskeredes i flere tyske stater. Derfor måtte han dels afgrænse fyrstens magt, dels indskærpe overfor den kristne, hvordan han burde forholde sig i forhold til fyrsternes uretfærdighed:

Overgreb skal man ikke modstå, men finde sig i det; men man skal ikke billige det, heller ikke hjælpe eller være følgagtig eller adlyde med så meget som et skridt eller en finger.¹¹

Hvor Luther tidligere har betonet, at fyrsterne har deres magt pga. en guddommelig anordning, lægger han i det følgende vægt på den modsætning, der er mellem Gud og verden. Fyrsterne er fjolser, fordi de er fyrster, og man hverken kan eller skal forvente sig andet af dem.

Hermed skærpes det anti-utopiske i Luthers politiske tænkning, samtidig med, at man må spørge sig selv, hvor langt det dog er meningen, at man skal følge øvrigheden. Luther behandler dette spørgsmål flere steder, og når bl.a. frem til, at man ikke behøver, at følge fyrsten ind i en uretfærdig krig¹², og at man ikke skal lade den tvinge sig til at begå synd.¹³ Det vil sige, at man ikke i et og alt skal adlyde øvrigheden. Går den udenfor sit embedsområde, skal man ikke. Og vil den tvinge en til synd, skal man altså heller ikke. Synd og embede skal naturligvis forstås kristeligt. Kristendommen giver således både råderum til øvrigheden samt mulighed for undtagelser fra reglen. For at forstå Luther på dette punkt, skal vi igen erindre, at den verdslige øvrighed er et værktøj, hvis nødvendighed betinges af menneskets natur. Dets berettigelse ligger deri, at det ligesom ægteskabet er et værktøj for næstkærlighed. Forholdet til staten beror altså på forholdet til næsten. Herom skriver Luther:

Når det drejer sig om dig og hvad der er dit, holder du dig til evangeliet og lider uret som en ret kristen for dig selv; når det drejer sig om den anden og hvad der er hans, holder du dig til kærligheden og affinder dig ikke med uret for næsten.¹⁴

En følge heraf må være, at lydigheden mod øvrigheden også kan begrænses af næstekærlighedens fordring. Den kristne skal ikke føre sag for sig selv eller modstå overgreb, men her siger Luther, at han netop skal gøre alt dette for næsten. Ligesom andre mennesker kan volde næsten ondt, og den kristne derfor kaldes til at optræde som dommer eller bøddel, er det rimeligt, at også øvrigheden kan handle uret mod næsten – historien synes kun at bekræfte denne antagelse-, og dermed må den kristne være kaldet til modstand for næsten mod øvrigheden. Luther skildrer et enkelt sted det truende bondeoprør som en naturlig følge af fyrsternes dårskab.

(...), og fyrsternes plage, som Gud kalder contemptum, går mægtigt omkring blandt pøblen og den almindelige mand; og i skal vogte jer, han vil ikke være til at stoppe, medmindre fyrsterne anstiller sig fyrsteligt og igen begynder at regere med fornuft og ordentligt.¹⁵

Tanken er, at fyrsterne ikke lever op til deres forpligtelse. Én ting er det, at de ikke opfører sig kristeligt. Det kunne man jo dårligt forvente. Deres fejl består i, at de ikke engang opfører sig

¹¹ibid. s. 147

¹²ibid. s. 179

¹³Thorkild C. Lyby i Om verdslig øvrighed s. 23

¹⁴Om verdslig øvrighed s. 107

¹⁵ibid. s. 155

fyrsteligt, og som sådan ikke tjener deres formål. Konsekvensen er oprøret. Dette fremtvinges altså ikke af, at fyrsterne ikke opfører sig ideelt, men af at de ikke engang lever op til deres instrumentale formål.

Men Luthers holdning til oprør er alligevel generelt meget klar: Oprør er aldrig berettiget. Spørgsmålet er da, hvordan dette stemmer overens med forpligtelsen overfor næsten, når det er givet, at også øvrigheden kan udøve uret mod næsten.

Svaret er, at øvrigheden ifølge Luther godt kan begå mange fejl, at den kan handle nok så uretfærdigt og stadig tjene sit formål; at begrænse mulighederne for menneskets ondskab. Derfor kan man ikke, blot fordi næsten trues, føle sig kaldet til at blive oprører. For derved ødelægges man den sindrige anordning, der sikrer orden – til alles bedste – i det verdslige rum.

I Luthers tænkning er der således intet alternativ til den verdslige øvrighed. Oprøret er dermed ikke med til at konstituere en ny orden, men fremstår alene som en kaoskraft, der voldsomt ødelægges det, der møjsommeligt er bygget op. I sidste ende gavner øvrigheden, mens fraværet af den fører til katastrofen. Det er næsten under ingen omstændigheder tjent med.

Men alligevel ender vi der, hvor øvrigheden kun kan forsvares i det omfang den rent faktisk løser sin opgave. Er den selv en kaoskraft eller er den selv med til at bevirke det, som er resultatet af kaos; social opløsning, overgreb osv. da kan den dårligt forsvares luthersk, og så kan modstanden i næstens navn være eneste mulighed. Selv om Luther afviser det. Her kan vi skelne mellem Luthers egen holdning til oprør, og det, der fremstår som den logiske konsekvens af hans argumentation.

Den Lutherske holdning udstikker reglen. Her er oprøret ikke en mulighed. Mens argumentationen opstiller muligheden for undtagelsestilfældet.

Luther opererer selv, som vi allerede har set, med undtagelsestilfældet. Tilfældet, hvor det er i orden at nægte lydighed. Lydighedsnægtelsen og den aktive modstand ligger ikke langt fra hinanden. Den verdslige øvrighed bygger på lydighed, og undergraves den, ophører den verdslig øvrigheds reelle myndighed. Med andre ord ophører den da med at være øvrighed. I sidste ende er det en gradsforskel mere end væsensforskel. Oprøret er mere omfattende end lydighedsnægtelsen. Begge er de betinget af konkrete situationer, der gør lydighedsnægtelse og oprør nødvendige. Den ene situation er, hvor øvrigheden forsømmer sig overfor den enkelte i relation til dens opgaver, den anden situation er hvor øvrigheden i det hele taget ikke længere besinder sig på sin instrumentale opgave. Begge er konkrete situationer, og der kan ikke opstilles yderlige retningslinier, tjeklister eller regler. For forholdet til staten beror på forpligtelsen overfor næsten, der altid er et konkret møde og aldrig kan sættes på formel.

På den måde ligger Luther op af den holdning til revolution som vi finder hos konservatismens fader Edmund Burke, der afviste den liberale ide, om at mennesket havde ret til oprør mod en uretfærdig regering, men dog mente, at oprøret kunne fremtvinges af nødvendigheden. En nødvendighed, der i sagens natur er bundet til en konkret situation og ikke til abstraktioner og filosofiske postulater om ret og vrang.

Overvejelser om Luther i forhold til konservatismen

Forbindelsen til Burke er ikke uden grund. Luther kan i høj grad siges at være en tidlig statskonservativ tænkner. Det 20. årh. var ideologiernes århundrede, og de lutherske advarsler mod ideologierne blev glemt, selv af lutheranerne. Men netop det 20 årh. vildfarelser understreger relevansen af den lutherske konservatisme. En Luthersk konservatisme vender sig imod den totalitære stat; dvs. staten hvor det åndelige og verdslige er helt smeltet sammen, og staten eller partiet har strammet lænkerne om det ydre menneske og inddraget det indre menneskes kristne frihed. Den lutherske konservatisme orienterer sig mod den stærke stat, som er det nødvendige fundament for samfundets sociale og politiske orden. Staten er et værktøj, der forhindrer kaos og sammenbrud. Staten er dermed forpligtet overfor samfundet. Staten fastholdes hermed på

sine væsentlige opgaver nemlig afværgelsen af nød og kaos. Staten skal stræbe efter retfærdighed i loven, men dens opgave er ikke at skabe det gode liv for mennesket.

På navnlig et område adskiller Luther sig dog fra den egentlige konservatisme. Luthers konservatisme er i bund og grund ahistorisk og afviser derfor kultur og skik som kilde til ret og etik. Luther ser først og fremmest verden som een gang skabt, og ikke som noget der altid er i sin vorden. Det er denne vildfarelse, der gør at Luther må tage kategorisk afstand fra oprøret som han gør. For er ordenen noget, der en gang er skabt, kommer den ikke igen, hvis den forsvinder. Dette får Luther til, fra et konservativt synspunkt, at klynge sig til den verdslige øvrigheds autoritet i for høj grad. Derfor er Luther fremmed overfor kritikken af statsmagtens autoritet som sådan. Den kritik er selvsagt en nødvendig konservativ opgave i den moderne verden, hvor grundlaget for politik helt har ændret sig, og undersåtskategorien er blevet til en borgerkategori med alt, hvad det indebærer. Alligevel ligger der i Luthers to-regimentelære en vigtig kim til kritik af forsøg fra både åndelig og verdslig side at kontrollere begge sværd. Skønt opgaven oprindeligt bestod i, at begrænse den åndelige øvrigheds sfære, så viser hans skrift *Om verdslig øvrighed*, at det også er ham magtpåliggende at definere grænserne for den verdslige magt. Beklageligvis er netop denne tanke under stort pres fra dens uægte barn den ekstreme sekularisme. Denne vil gå længere end blot at adskille de to regimenters myndighedsområder. Dens mål er helt at fjerne det ene og basere staten på andre værdier end de kristne. Men dermed undergraver sekularismen sig selv, for kun i kristendommen findes grundlaget for sekularisme. Luthers betoning heraf og den historiske lære af det 20. årh. må stå som en advarsel om hvad der sker, når dette grundlag forsvinder.